

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Boltayeva Feruza A'zam qizi ¹, Esonaliyeva Omina ²

¹ Farg'ona davlat universiteti o'qituvchisi

² Farg'ona davlat universiteti talabasi

YOSHLAR HAYOTIDA VIRTUALLASHUV SABABLARI VA OMILLARI

Annotatsiya: Maqolada yoshlar, xususan, o'smirlik davridagi bolalar virtuallashuv sabablari, omillari va bartaraf etish yo'llari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: Virtual olam, akseleratsiya, ma'naviy tahdid, dunyoqarash, ijtimoiylashuv, o'smirlik, ta'lim, tarbiya.

Insoniyat ta'rixida aloqa almashinuv vositasi hisoblanmish nutqning rivojlanishi – bu odamda hayvonot olamidan farqli ravishda odamiylik tuyg'ularining shakllanishiga xizmat qildi. O'zaro munosabat orqali nafaqat axborot almashish, balki fikr va hissiy barqarorlik ham ta'minlanadi. Ammo axborot almashinuv jarayoni inson aql kuchining takomillashuvi natijasida yangi ko'rinishlarni kasb etdi. Oddiygina xat orqali uzoqdagi yaqinlar bilan qilingan muloqot, bugungi kunga kelib virtual olamni yaratdi. Bu olam hozirda shu darajada rivojlandiki, insoniyat o'z olamidan kechib, virtual dunyoda o'zini baxtiyor his qilmoqda. Endilikda bolalar bolalikning beg'ubor pallalarini ekranlarga termulish bilan o'tkazib yubormoqdalar. Hali ijtimoiy dunyoqarash, hayotiy hodisalarni tahlil qilish ko'nikmasiga ega bo'lmagan bolalarni virtual olam turli yo'llar orqali o'z domiga tortib ketmoqda.

Bugungi kunda yoshlar hayotida virtuallashuv nihoyatda keng ommalashib bormoqda. Internet tarmoqlari turlari shunchalik ko'pki, ulardan foydalanish uchun har bir odamda imkoniyatlar yetarlicha mavjud. Chunki har bir inson uchun hozirgi paytda smartfon o'zining ikkinchi yarmiga aylanib ulgurgan. Smartfonlar xuddi suv-havodek ehtiyoj manbai hisoblanadi. Har bir oilada o'sib kelayotgan farzandlar uyali aloqa vositalaridan foydalanishni yaxshi tushunadilar va qiziqishlari ham shunga yarasha yuqori suratlarni

tashkil qiladi. Bularning barchasi bolalar rivojlanish ko'rsatkichlarini oshishiga xizmat qilibgina qolmay, balki ma'naviy kamolotiga salbiy ta'sirlarni vujudga keltirmoqda. "Ma'naviy tahdid" deb yuritiluvchi holatlarga ko'plab misollar mavjud. Bu tushunchaning tub mohiyati shundaki, ma'naviy tahdid bu – insonni o'ziga sezilmagan holda ruhiy olamini tubanlashuviga yetaklaydi. Xususan, I.Karimov shunday ta'rif bergan: "ma'naviy tahdid deganda, avvalo, tili, dini, e'tiqodidan qat'iy nazar, har qaysi odamning tom ma'nodagi erkin inson bo'lib yashashiga qarshi qaratilgan, uning aynan ruhiy dunyosini izdan chiqarish maqsadini ko'zda tutadigan mafkuraviy, g'oyaviy va informatsion xurujlarni nazarda tutishi lozim"[1]

Shularni inobatga olgan holda yoshlarni virtual olam qurboniga aylanishini oldini olish har bir ota-onadan ta'lim-tarbiyada ogihlikka chorlaydi. Buning uchun esa, avvalo, g'oyaviy ongni yot unsurlardan tozalash, yangi texnologiyalarni hayotga tatbiq etishda ulardan kelayotgan foyda va zarar nisbatini aniq baholay olish talab qilinadi. Internetning foydali tomonlari juda ko'p va uni XXI asrda tanqid ostiga olib bo'lmaydi. Chunki, internet orqali butun dunyoda axborot almashinuv jarayoni amalga oshirilmoqda. Masofaviy tarzda ta'lim olish jarayonidan tortib muhim strategik ahamiyat kasb etuvchi butunjahon doirasidagi loyihalar taqdimotlari amalga oshirilmoqda. Bugungi zamon yoshlarini internet tarmoqlaridan foydalanish jarayonini nazorat qilish orqali hech qanday tarbiyaviy natijaga erishish mumkin emas. Shuning uchun e'tiborni faqatgina yoshlar ma'naviyatini o'stirish, e'tiqodini mustahkamlash, yot xurujlardan mustaqil himoyalana olish ko'nikmasini shakllantirishga qaratish kerak bo'ladi. Internetning yoshlar hayot tarzidagi salbiy jihatlari quyidagicha:

- real muloqotning virtual shaklga aylanishi;
- internet o'yinlariga bog'lanib qolish;
- sog'likka zararli tomonlarining kengligi;
- noxolis ma'lumotlarning mavjudligi;
- pornografik saytlar;
- inson ongiga ta'sir etadigan saytlar (sektalar, terroristlar, pul bilan o'ynaluvchi virtual o'yinlar, internet mahsulotlari va h.k.)
- turli giyohvand va terroristik klublar, o'z joniga qasd qilishga olib boruvchi, o'smirlar ruhiyati buzilishiga sabab bo'luvchi virtual saytlar kabilardir.

Bugungi zamon har bir ota-onadan pedagog-psixolog bo'lishni talab etmoqda. Chunki yosh avlod barkamol rivojlanishiga ta'sir qiluvchi salbiy omillar shunchalik turli-tumanki, ulardan bolalarni himoyalash har bir ota-onadan doimiy hushyorlikni talab qiladi.

Pedagogika nima? Odamni insonga aylantirish ilmi. Fanlar orasida eng qadimiysi. Pedagogikaning ta'rixi yer yuzida birinchi go'dak yig'isi eshitilgan kundan boshlangan. U farzandlarimizni o'qitadi, tarbiyalaydi, O'zbekistonimizni – ozod va obod Vatan, hayotimizni – erkin va farovon qilishga o'rgatadi.[2]

Maktab faoliyatiga e'tibor kundan kunga salmoqli o'rinlarda kuchaytirilib bormoqda. Bilim maskanlarini nafaqat moddiy texnika bazasini balki unda olib borilayotgan ishlar samaradorligi ham rivojlantirilmoqda. Maktablarda ta'lim olayotgan bolalar ma'naviyatini yuksaltirish va ularni turli xil salbiy g'oyalarga ruju qo'yishini oldini olish maqsadida "Ijodiy-madaniy ishlar targ'ibotchisi" lavozimi, yuqori sinflarda "Tarbiya" fani dasturining

o'qitilishi endilikda pedagoglardan ma'suliyatli yondashishni talab etadi. Asosan maktab yoshidagi bolalar deb o'smirlar tarbiyasi nazarda tutiladi. O'smir shaxsida hissiy bog'lanib qolish jarayoni yuqori bo'lganligi sababli ular hayot tarzida virtual olamga berilish juda oson amalga oshadi. Ota-onalarning hammasi ham o'smirlik davriga xos xususiyat va jarayonlarni to'g'ri anglay olmaydi. Shuning uchun ham maktablarda yuksak ma'naviyatli mutaxassis bo'lgan, salohiyatli kadrlarni ko'paytirishga katta e'tibor qaratilgan. Boladagi o'ziga xosliklarni va o'zgarishlarni bola shaxsiga har tomonlama yondashuvchi kadrlar orqali akseleratsiya jarayonini muvozanatda ushlash mumkindir.

Pedagogikada akseleratsiya jarayoni pedagogik nuqtai nazardan tezlashuvning bolalar tarbiyasidagi aqliy rivojlanishni nazarda tutadi.[3] Aqliy rivojlanishning o'ta ketgan tezlashuvi esa tarbiyasi qiyin o'smirlar guruhini vujudga keltiradi. Bunday yoshlar orasida virtual olamga chuqur kirib qolganlar tarbiyasi bahstalab mavzuni hamda yechimini talab etayotgan muammo sifatida turadi. Virtual olam ishtirokchilari ta'lim-tarbiya jarayonida murakkab qiyinchiliklar tug'diradilar. Asosan ular xulq-atvorida egoistiklik va bilishga nisbatan befarqlik kuchli namoyon bo'lib boradi. Psixologik nuqtai nazarga ko'ra tarbiyasi qiyin o'smirlar bir necha turlarga bo'linib o'rganiladi. Xususan E.G'oziyev tadqiqotlarida murakkab xulq-atvorga ega o'smirlar to'rt xil tipga ajratilib tushuntirilgan.[4] Biz esa virtuallashuv sabablari ham aynan shu tiplarga mansub bolalar xulqi bilan bog'liq ekanligini kuzatilishimiz mumkin. G'oziyev birinchi turdagi tarbiyasi qiyin o'smirlarni, bunday bolalar orsizlar yoki subutsizlar deb ataydi. Ular o'zlari qilayotgan xatoni bilib, , ya'ni virtual olam (odnoklassniki.ru, facebook, Telegram, Instagram, You Tube kabi tarmoqlar)da juda ko'p vaqtlari o'tayotganligini anglab turadilar, lekin shunday zid hatti-harakatlardan qaytmaydilar. Ular jamoa orasida hamisha o'z taassurotlarini boshqalarga bildirishga va shu jamoani tarmoqlarga jalb qilishni istaydilar. Ja'miyatdagi qonun-qoidalarni hamisha tanqid ostiga oladilar o'z g'oyalarini ko'proq do'stlari orasida tarqatib ularni o'z orqasidan yurishga da'vat etadilar. Bunday bolalar ishonch qozonish va obro' orttirish maqsadida yolg'on gapiradilar, sekin asta virtual olamdan ajrala olmay qolishlari mumkin. Deviant xulq-atvor ko'rinishlari bunday bolalarda tezroq va aniqroq ko'rina boshlaydi. Bunday bolalar birovlarini xo'rlash, azob berishdan rohatlana boslaydilar. Ma'lum guruhlar tuzib, ularga rahbarlik qilib kichik jinoiy ishlarga aralasha boshlashlari mumkin. Shu bois kichik o'smirlik davridan boshlab virtual olamda "sayr" qilishni boshlagan bolalarni aniqlash va tegishli choralarni ko'rish zarur. Avvalambor ota-ona bilan hamkorlikni yanada kuchaytirish, bola bo'sh vaqtlarini qanday o'tkazayotganini qat'iy tekshirish, ularni foydali mehnatga jalb qilish kabilarga e'tibor qaratiladi. Boladagi o'zgarishlarni uning ota-onasiga to'g'ri tushuntirish, holat sabablarini to'g'ri aniqlash zarur. Chunki boladagi salbiy sifatlarning paydo bo'lishida birinchi o'rinda irsiy omillar turadi. Ota-onadagi bilimsizlik va tarbiyasizlik bola taraqqiyotiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Tarbiyaning ilk bo'g'ini bo'lmish oila nosog'lom bo'lsa, undagi jarayonlar atrof-muhitga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmaydi. Haqiqiy pedagog boladagi o'zgarishlarni o'z vaqtida anglaydi va uning sabablarini ham to'g'ri baholay oladi. Ota-onadan yetarli natija olinmagan taqdirda mahalla yig'ini faoliyatini boshlaydi. Tushuntirish ishlari, foydali maslahatlar, hayotiy faktlar va turli mashg'ulotlarga jalb qilishi mumkin. Bunda eng to'g'ri yo'l o'smir xatosini o'zi anglab yetishiga va bu yo'ldan faqat o'z xohishi bilan qaytishiga erishish hisoblanadi. Bunda unga o'ziga bildirmagan holda u bilan psixologik suhbat o'tkazish, uning hayot yo'lga yaqin bo'lgan videolavha yoki badiiy asar bilan tanishtirish, uning qiziqishlarini bilish (ba'zan qobilyatni aniqlash), shuningdek uning hayot, yashash to'g'risidagi qarashlarini aniqlash kerak bo'ladi.

E.G'oziyev ajratgan keyingi tipdagi tarbiyasi qiyin o'smirlar ham yanada sezilarli xarakterdagi o'smirlardir. Bu xususiyatli bolalar tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yish nisbatan oson. Chunki bunday bolalar o'z mustaqil fikriga ega bo'lmaganligi va o'z "men"iga nisbatan ishonchsiz bo'lganliklari sababli virtual dunyoga tez beriladilar. Ikkinchi tipdagi bolalar ko'pincha "orqa qanot"da turib yashaydilar. Ularda yuksak insoniy tuyg'ular shakllanmagan yoki shakllantirilmagan bo'lganligi sababli muayyan maqsad egasi bo'lmaydilar. Atrofdagilarga iloji boricha ijobiy sifatlarini ko'rsatishga urinib, shu orqali o'ziga jalb etmoqchi bo'ladilar. Maktab va ijodiy kechalarda yaxshi qatnashishga harakat qiladilar, lekin bu holat faqatgina qanday faoliyat bilan mashg'ul ekanligini ko'rsatmaslik uchungina yuzaki bajariladi. Ma'lum qiyinchiliklarga duch kelganda osongina yengilib, oson yo'l bilan (garchi bu xato ekanligini bilsalar ham) hal etishga urinadilar. Bunday bolalar tarbiyasini to'g'ri yo'lga qo'yishda asosiy e'tiborni ular suyanib turgan "oldi qanot" ta'siridan qutqarish bo'lib hisoblanadi. Ota-onalarning ular hayotida tutgan o'rmini yaqqol tushuntirish, o'z mustaqil fikrini tarkib toptirish va shu asnodagi reallikka nisbatan qo'rquv hissini yo'qotishga e'tibor qaratiladi. Bunday bolalarga ma'lum kichik va o'ta ko'p mehnat talab qilinmaydigan topshiriqlarni berish, masalan sinfda qandaydir kichik mansab bilan taqdirlash va uning majburiyatlarini bajarishga undash orqali ularda mas'uliyat hissini shakllantirish, qiziqishlarni tarkib toptirish, o'z kuchini shu yo'sinda baholashga o'rgatish mumkin.

Ba'zi bir o'smirlar juda shaxsiyatparast bo'ladilar. Ularda "Men" nihoyatda katta mavqeni egallaydi, virtual olam ichida hech narsadan tap tortmaydilar. Ular boshqalarga yaxshilik qilishni xohlasalarda biroq shaxsiy manfaatlari tufayli boshqa ijtimoiy manfaatlarni chetga surib qo'yadilar. Virtual hayotga shunchalik berilib ketadilarki natijada umuminsoniy qadriyatlarni tan olmaydilar. Boshqalarni keskin tanqid ostiga olsalarda amalda o'sha odam bilan kurashishdan cho'chib turadilar. Yana bir turdagi o'smirlar bo'lsa o'ta injiq tabiatli, sinfda o'z o'rnini topa olmagan va bundan hamisha ezilib yuradilar. Ular eng oddiy norozilikdan ham arazlaydilar, sinfdoshlari bilan ko'p gina saqlab, tushkun va kamsitilgan ko'rinishda yuradilar. Atrofdagilarni unga nisbatan rahm ko'zi bilan qarashlarini va uni xafa qilgan odamlarni bo'lsa boshqalar yomon ko'rinishlarini istab yuradilar. Bunday bolalar ham o'zlarini virtual olam ichida erkin his qila boshlaydilar va ta'lim-tarbiya jarayoniga norozi kayfiyatda bo'ladilar. Dars mashg'ulotlarini yaxshi o'zlashtirmaydilar, sinfdoshlariga ham xalaqit beradilar. O'quvchi qanchalik darslarga nisbatan e'tiborsiz bo'lsa boshqa sinfdoshlarini ham diqqatini bo'ladi. Shuning uchun tarbiyasi qiyin o'smirlar barkamol rivojlanayotgan boshqa bolalar ongiga ham nojo'ya ta'sir ko'rsatadilar.

O'smirlar bo'sh vaqtini to'g'ri tashkil etish, ularda vatanga, ota-ona, yor-u do'stga nisbatan muhabbat kabi yuksak insoniy sifatlarini tarkib toptirish, ular ongiga yot g'oyalar kirib qolishidan saqlash maqsadida iloji boricha adabiy olam bilan oshno etib borish, turli-tuman to'garaklar fa'oliyatini takomillashtirish, eng muhimi ular qiziqishlarini foydali tarmoqlardan foydalanish, yangi innovatsion g'oyalar yaratish, turli tanlovlarda o'zining imkoniyatlarini sinab ko'rish ular tarbiyasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Pedagoglar va ota-onalar hamkorligida bunday ishlarni amalga oshirish eng yaxshi natijalarga olib keladi. Chunki nafaqat farzand balki ota-onalar ham bola shaxsi haqidagi bilimlar bilan qurollanishlari zarur. Mahalla va ota-onalar hamkorligida esa har bir mahalladagi bola hatti-harakatlaridan ogoh bo'lish va ularga birgalikda yechim topish mumkin. Tarbiya jarayonidagi qiyinchiliklar o'z yechimini topib boraveradi. Faqatgina tarbiyaviy hamkorlikda bir-birini tinglash malakasi bo'lsa yetarlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. I. Karimov, Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch, - Toshkent, “Ma'naviyat”, 2008, 176 bet
2. M.Quronov, Bolam baxtli bo'lsin desangiz, - Toshkent, “Ma'naviyat”, 2014, 201 bet
3. www.arxiv.uz Akseleratsiya
4. Goziev M. Umumiy psixologiya, Toshkent, 2004 yil